FAZEKAS TIBORC

A BUKOVINAI SZÉKELYEK SZÓKINCSÉNEK VÁLTOZÁSA

1. Az 1941-ben a Bácskába, majd 1945-ben a Dunántúlra betelepített bukovinai székelyekkel a magyarországi nyelvváltozatok térképén új színfolt jelent meg. Igaz ugyan, hogy 1883 óta az akkori Magyarország területén belül már éltek Bukovinából átkerült csoportok az Al-Duna mentén, ám a határok változása következtében 1920 után e csoportok ismét elszakadtak az országtól. A telepítés következtében az egyik legarchaikusabb magyar nyelvjárási változat, mely mindaddig jellegzetes módon a magyarok települési körzetének a peremén helyezkedett el, egyszeriben e körzet centrumába került és korábbi környezetéhez, addigi életkörülményeihez képest alapvetően más feltételek közé jutott. Az áttelepülés nem csupán külső körülményei, a világháborús helyzet, az egyértelműen katonai jellegű megoldások és a nemzetiségpolitikai célok következtében vált kockázatos és veszteségekkel terhelt vállalkozássá, hanem azért is, mert gyakorlatilag, s ezt ötven év távlatából bizton állíthatjuk már, a bukovinai székelyek beolvadását, illetve kultúrájuk, nyelvük a mindennapokból való kirekesztődését eredményezte. Fizikailag természetesen tízezrek életéről volt szó, s megmenekülésük, akár bizonyos áldozatok árán is, ezzel együtt és a felsoroltak ellenére meg nem kérdőjelezhető jelentőségű pozitív esemény volt.

A bácskai telepítést megelőző, a letelepedés helyével kapcsolatos elképzelések minden kedvező eredményét kérdésessé tette azonban az 1944–45-ben előállt helyzet, midőn az alig néhány éve odakerülteknek hirtelen menekülniük kellett, a front közeledett, majd annak átvonultával ismét kényszerkörülmények és nem lehetőségek határozták meg a további lépéseket, az újbóli letelepítés feltételeit, helyszínét. Nyilvánvaló, hogy az ily módon meghozott döntések következményei is sokkal súlyosabban érintették a bukovinai székelyeket, egész életüket és kultúrájukat, mint hogyha kedvezőbb feltételek mellett dőlhetett volna el jövőbeli sorsuk. Az emberi élet valamennyi területét érintő alapvető változások a későbbiekben kiegészültek a társadalom életében, az ország társadalmi rendszerében bekövetkezett szintén korszakos átalakulással. Nyugodt lélekkel állítható, hogy a néprajztól a szociológián át a nyelvészetig és a zenetudományig valamennyi társadalomtudományi diszciplína szakembereinek egyaránt rendkívül ritka alkalmat nyújt ez a jelenség a változások természetének, folyamatainak és eredményeinek együttes tanulmányozására. A jelen vizsgálat célja az adott keretek mellett természetesen csupán a nyelvészet egyik részterületének, a szókincs változásának a vázlatos vizsgálata lehet, ezen belül is mindenekelőtt az átalakulás, a változások megfigyelése és elemzése.

2. A nyelvben végbemenő változás több szinten is megragadható egyidejűleg, hiszen jellegzetes hangok, kiejtésmódok, a nyelvtan sajátos alakváltozatai, egyes sza-

vak vagy nagyobb összefüggő mondat- és szövegegységek használata vagy hiánya mind képes érzékeltetni az átalakulás tempóját és tartalmát. Ez alkalommal a szókincs átalakulásaira, változásaira összpontosítjuk a figyelmet, mert a bukovinai székelyek szóhasználata igen gazdag olyan jellegzetességekben, melyeknek mind eredetét, mind további sorsát érdemes a nyelvésznek figyelemmel kísérni.

A XVIII. század vége felé, közel húszévnyi moldvai bolyongás után Bukovinában letelepített székely csoportok nyelve a keleti székelyek nyelvjárásainak szinte minden korabeli jellegzetességét magán viselte. E változatok a Bukovinában töltött csaknem kétszáz esztendő során részben keveredtek egymással, részben el is mosódtak, egy részük azonban még századunkban is jól érezhető különbségeket okozott az öt falu nyelvében. Természetesen az eltelt közel két évszázad messzemenő változásokat okozott az alapnyelvjárás szókészletében is, mindenekelőtt a nagyszámú idegen, elsősorban román, török, német szó átvétele következtében. Lényegében megállapítható, hogy a Magyarországra való áttelepüléskor a bukovinai székelyek egy alapvetően archaikus, régies székely nyelvváltozatot beszéltek, amely azonban az erdélyi székely nyelvváltozatoktól lényegesen különbözött, főleg a szókészlet tekintetében. Feltűnően és érthetően hiányoztak pl. a nyelvújítás következtében a magyar köznyelvből a székely nyelvváltozatokba átkerült neologizmusok, amelyeket a bukovinai székelyek kivétel nélkül idegen eredetű szavakkal voltak kénytelenek pótolni. Miután a magyar Bukovinában sohasem volt hivatalos nyelv, minden formális, közéleti jelenség elsősorban a mindenkori hivatalos nyelven kapott a székelyek nyelvében is megnevezést, az első világháború végéig németül, majd azt követően románul. A hivatalos nyelvhez való „idomulás" jellegzetes példáiként említhetjük a települések kettős megnevezéseit, illetve sok esetben a román megnevezések elsőbbségét a mindennapi szóhasználatban azoknál, akik századunk folyamán születtek. Nyelvszociológiailag is egyedülálló vonás pl. az a nyelvi-kulturális „szakadék", ami a századvégen–századunk elején születetteket az első világháború után születettektől elválasztja. Míg az előző csoport tagjai az Osztrák–Magyar-Monarchia részeként szinte minden kulturális újdonságot a német intézményrendszeren és a német nyelven keresztül ismernek és neveznek meg, a katonáskodó férfiak tudásanyaga nyugateurópai színhelyekkel és kulturális „kalandokkal" teli, addig a háború után születettek mindezt a román nyelven és az akkoriban született Románia intézményrendszerén, kulturális viszonyain, kapcsolatain és kulturális „perspektíváin" át élték meg.

Bár, mint az elmondottakból látható, a nyelvi „konfrontáció" a bukovinai székelyek számára a korábbiakban sem volt ismeretlen jelenség, Magyarországra való áttelepítésük mégis eddig soha nem látott újabb kihívásokkal volt teli. Egyrészt teljes mértékben átélték a saját archaikus anyanyelvjárásuk és a modern magyar köznyelv közötti különbségek teljes mivoltát, másrészt fizikailag egyik napról a másikra egy addig ismeretlen, teljesen idegen világba kerültek, ahol a megszokott tartalmak hiányoztak, a jelen lévők pedig ismeretlenek voltak, harmadrészt a dunántúli telepítés következtében egy olyan szociológiai környezetbe, a Duna menti svábok településeire kerültek, amely maga is zárt nyelvi közösségként küzdött a nyelvhasználat problémáival, s így nem lehetett segítségére az újonnan érkezetteknek. Ma már nehéz elképzelni, miféle kulturális-nyelvi sokkot éltek át az áttelepültek, de annak következményei jól leolvashatóak a nyelvhasználat változásaiban. Mindezen körülmények együttesen vezettek ahhoz a – normális nyelvi érintkezések esetében meglehetősen

ritka – eredményhez, hogy a Bukovinában használt nyelvváltozat nem átalakult, nem valamiféle hosszabb folyamat eredményeként olvadt bele a mai magyar köznyelvi változatokba, hanem – úgymond – „kizuhant" a használatból, szinte egyik napról a másikra elveszítette használhatóságát. Ezt a fejleményt némi túlzással akár belső stigmának is nevezhetnénk, amihez a külső stigmatizáció is csatlakozott, hiszen a nembukovinaiak szemében és „fülében" a bukovinai nyelvjárás használata a „betolakodók", a „nincstelenek", a „kultúrán kívüliek", bizony a barbárok ismérve volt. A nyelvjárást beszélők természetesen rögtön felismerték az új helyzetet, drasztikusan igyekeztek a „bukovinás beszéd" használatának lehetőségeit csökkenteni. A nyelvjárás visszavonult, bizonyos belső, intim alkalmakhoz kapcsolódott a használata, a bukovinaiak voltaképpen kétféle nyelvi kódot használtak egymás mellett. Egyúttal, mivel a nyelvjárás eredeti formájában már nem volt képes kapcsolódni a beszélőket körülvevő mindennapi valósághoz, el is idegenedett attól, s valami távoli, jelen nem lévő, mitikus és szinte rituális (bizonyos tevékenységekhez funkcionálisan tapadó) világhoz, fizikailag gyakorta hiányzó mentális hagyományhoz kötődött. Bukovina ennek következtében mitizálódott, mintegy az „Ígéret Földje" lett, noha a történetek, a rítusok tartalma és célja annak idején Bukovinában bizony gyakorta csupán az ottani egykori szerény viszonyok könnyebb elviselését kívánta megkönnyebbíteni.

Az újabb, fiatalabb generációk megjelenése elmélyítette ezt a folyamatot: egyre több olyan szó bukkant fel akkor, mikor valaki „bukovinásan" beszélt, amihez a fiatalabbak számára semmilyen konkrét jelentés immár nem tapadt: ezeket a szavakat minden egyes előfordulásukkor meg kellett magyarázni azoknak, akik a bukovinai életet nem tapasztalhatták meg. A román elemekkel sűrűn átszőtt mondatok, illetve maga a román nyelv is a privát szféra nyelvévé vált, a szülők akkor kezdtek el románul beszélni, ha nem akarták, hogy pl. gyermekeik megértsék amit egymásnak mondani kívánnak. Mégis, az efféle román mondatok estek talán legelébb áldozatul a nyelvi átalakulásnak, gyakorlatilag a század elején született generációk kihalásával ez a fajta „kétnyelvűség" is teljesen eltűnt.

Más volt a helyzet a román jövevényszavakkal, mert azok az intim nyelvhasználatban továbbra is megjelentek, a hatvanas évektől kezdve gyakran mintegy a korábbi stigmatizációra adott válaszként, vállalva a szó használatával járó megkülönböztetést. Az efféle, székelyekre oly jellemző dacos nyelvi reakció nem ritkán keveredett egy másik fontos nyelvjárási stíluselemmel, a gúny, a cinkosság szóhasználati formáival. Ilyen szövegkörnyezetben a román szavak felbukkanása nem csupán a gúny eszköze volt: használatuk egyben az együvé tartozás érzését, a közösen elviselt vagy éppen nehezen elviselhető viszonyokkal szembeni együttes fellépést, a közösségi érzést is erősítette.

A tulajdonképpeni, valódi bukovinai tájszavak egy ideig párhuzamosan éltek a magyar változatok mellett, ám részben a tárgyak, a szó által jelölt fogalmak hiánya, részben pedig a köznyelvi szóalakok használatbeli túlsúlya, kiszorító hatása miatt a *patlacsika* hamarosan *paradicsom*má, a *bosztán* egyszerűen *tök*ké, a *herbuc dinnyé*vé szelídült, a *terebúzá*ból *kukorica,* a *nannyó*ból *nagymama,* az *istrimfli*ből *zokni* lett. Ezzel az eredeti nyelvjárási alapszókészlet igen jelentős része szorult háttérbe vagy szűnt meg. Jelentősebb azonban az a szókészleti réteg, mely az imént legelőször említett okból, a jelölt fogalom hiánya miatt esett ki a szóhasználatból. Olyan szavak tartoznak ebbe a kategóriába, mint az *esztena,* a *capúj hagyma,* a *kártya,* a *módu-*

vázás, hogy csak néhányat említsek eme tekintélyes, néhány ezer szót kitevő lexikai rétegre.

A néprajzi jelenségekhez, sajátosságokhoz kötődő szavakat átmenetileg ugyanez a veszély fenyegette, az elmúlt évtizedekben kevés esély mutatkozott arra, hogy mind a tárgyak, mind a hozzájuk kapcsolódó megnevezések túlélik az áttelepítés tényét. Az elmúlt közel két évtized fejleményei azonban arra utalnak, hogy ugyan a mesterséges környezetben rejlő hátrányokat vállalva, de újjáélednek a néprajzi elemek, szokások, s ily módon a megnevezéseknek, szavaknak is marad némi használati értékük. Nem mindennap, de a megfelelő helyzetben ma is minden további nélkül előfordulnak olyan kifejezések az egykori bukovinai nyelvjárásból, mint *ruva, kóbrics, kakastarés, mentáva, karikásizirkós, silladri, szokmán, cserelapi* vagy *kolozsna.* A mai emberek számára viszont ezeket a tárgyakat és fogalmakat már kivétel nélkül meg kell mutatni, el kell magyarázni. Az eredeti bukovinai szókészlet a tárgyakkal együtt a múzeumokba kerül.